

FUTBOLDA SANAYİLEŞME OLGUSU VE TOPLUMSAL ETKİSİ

Murat ÖZGEN*

Industrialization Fact Of Football And Its Social Effects

Football was not only a branch of sports but also became a branch of industry, especially in the 20th century. Nowadays, football is the most popular sport in the world. It has a great effect on society and social affairs and that's why it has gained an important position and meaning from the point of view of social policies, economy and popular culture. All over the world, football means much more than being of a fan of a football team. Football was made popular in the 20th century by media, especially television. It seems this will be the same in the 21st century.

Key words: Football, catharsis, World Cup, Argentina 1978, social policy, popular culture.

.....

---

* Doç.Dr., İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü.

Giriş

Futbol çağımızın sporu. Ancak özellikle son yıllarda ortaya çıkan gelişmeler bu sporun çok daha farklı değerlendirilmesi ve araştırılması gereğini ortaya koymaktadır. Medyanın bugün eriştiği teknolojik düzeyin de katkısıyla bu spor, kitleleri peşinden sürükleyen toplumsal bir olay niteliği kazanmıştır.

“Futbol ekonomisinin oluşmasında en büyük pay televizyonundur. Televizyon, futbolun tüm dünyada izlenmesini sağladı. Baktığımızda zaten futbol ekonomisinin oluşması televizyonun ortaya çıkışı ve gelişimiyle birebir ilintilidir.”(Kılıç, 2003: 21)

Bugün medya ve özellikle de televizyon sayesinde yaygınlık kazanmış olan futbol, bir spor dalı olarak kendi çizgisinin dışında, küresel çapta egemen bir pop kültür ürününe dönüşmüştür. Bu açıdan değerlendirildiğinde futbol, yalnızca kendisiyle uğraşanların değil aynı zamanda değişik grupların ve çevrelerinde ilgi alanı içine girmiştir.

Futbol ve Toplum

Bir takım sporu olan futbol, günümüzde bu konumunun ötesinde önemli bir sanayi kolu haline gelmiş durumdadır. Tüm dünyada futbol, sadece seyir zevkinin tatmini açısından değil aynı zamanda toplumsal politikalar açısından, kitlelerin kontrolü ve yönlendirilmeleri aşamalarında da dikkat çekici biçimde kullanılmış ve kullanılmaya da devam

etmektedir. 20. yüzyılda önem kazanan ve altın devrini yaşayan futbolun uzunca bir süre bu özelliğinden pek bir şey kaybetmeyeceği de çok açıktır. Antik Yunan ve Roma'da izleyicilerin tiyatro oyununda sergilenen kötü ve çirkin olayları seyredip, kendi içlerindeki kötülüklerden arındıkları, temizlendikleri varsayılır ve bu arınma olgu katarsis olarak adlandırılırdı. Tiyatro sanatının bu özelliği, sanatın işlevsel boyutu biçiminde açıklanmıştır.

Modern çağda, futbolun varoluşundan günümüze kadar insanoğlunun kalıtsal biçimde genlerinde taşıyarak getirdiği mücadele duygusunu tatmin ettiği açıktır. Bu, aynı zamanda insanın ilkel çağlardan bugüne kadar taşıdığı kuralsız mücadeleyi çağdaş yaşamda belli bir kurala ve nizamla oturtması anlamına da gelmektedir. “Eski” ile “yeni” arasındaki benzer nokta, iktidarın ele geçirilmesi ve mücadele sürecidir. Ayrışma ise, mücadelenin ortaya konuluş biçimidir. Kısaca belirtmek gerekirse, futbol oyunu arkaik dönemlerden kalma mücadele geleneği ve sürecinin modern zamanda somutlaşmış şeklidir. Can Dündar bu olguyu bir makalesinde şöyle dile getirmiştir.

“... savaş boyaları sürüntüp, elde bayrak, ağızda marş ve küfürlerle, kazanma hırsı ve azmiyle, bağıra çağıra, heyecan ve nefretle akıyor, çoğu erkek kitleler... karşılıklı ‘kale’ler kuruluyor, ‘mevzi’ alınıyor, ‘defans’ taktiği oluşturuluyor, ‘atak’ yapılıp ‘hücum’ ediliyor, ‘top’ atılıyor kaleden kaleye.”(Dündar, 2003: 15)

Çağımızda ise, yukarıda da belirtildiği gibi, eski Yunan ve Roma tiyatrosunun yerine getirmiş olduğu katarsis işlevini, özellikle kapalı, tepki mekanizmaları her bakımdan kısıtlanmış ve örselenmiş toplumlarda, futbol olgusu yüklenmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, futbolun toplumsal bakımdan yalnızca bir spor olarak algılanmaması gereği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. 20. yüzyıl futbolun toplumsal etkisinin örnekleriyle doludur.

Futbolun, geniş halk kitlelerinin enerjisini farklı yön ya da yönlere aktarma konusunda, ne derece etkin olduğunun belirgin örneklerinden biri de, Arjantin'de yapılan 1978 Dünya Kupası finalleridir. Arjantin milli futbol takımı, turnuva maçlarının 2. turunda Peru milli takımını 6-0'lık bir sonuçla mağlup ederek dünya kupası finalini oynamaya hak kazanmıştı. Final maçında ise, ev sahibi olmanın da getirmiş olduğu üstünlükle 77.000 seyircinin önünde Buenos Aires'te Estadio Monumental Stadı'nın etkileyici atmosferinde, rakibi olan Hollanda milli takımına karşı oynadığı final maçını, uzatma dakikalarında 3-1 kazanarak dünya şampiyonluğunu elde etmişti.

Ancak, Arjantin milli futbol takımının elde ettiği bu dünya şampiyonluğunun asıl tartışması, şampiyonluk kazanıldıktan sonra başlıyordu; çünkü, Arjantin'in dünya kupası finaline çıkması için gerekli olan sonucu, 2. tur maçlarının son maçı olan Peru maçında, 6-0 gibi açık bir skorla elde etmesi ve gol üstünlüğüyle de olsa dünya kupası finali oynamaya hak kazanıp üstüne üstlük bir de dünya şampiyonu olması,

turnuva sonrasında, bu maçla ilgili olarak, şike söylentilerinin ortaya çıkmasına neden olmuştu.

Diğer yandan, işin daha ilginç ve toplumsal açıdan dikkate değer yönü ise, o dönemde Arjantin'de General Jorge Rafael Videla'nın yönetimin başında bulunmasının yanı sıra ekonomik bakımdan, üç haneli rakamlara ulaşmış olan enflasyon baskısı altında ezilerek bir patlama noktasına gelen Arjantin halkına rahatlama ve özgüven getirecek olan, bu dünya şampiyonluğunun ne şekil ve hangi koşulda olursa olsun kazanılması konusunda, Arjantin'deki iktidar sahiplerinin ısrarlı tutumuydu.

Futbolun toplumsal yapı üzerindeki etkisi ile ilgili diğer bir örnek de, Portekiz diktatörü Salazar'ın futbola ilişkin olarak yaptığı yorumdur. Salazar ülkesini "3F" ile yönettiğini belirtmiştir. Buna göre 3F, Futbol, Fiesta, Fado'nun baş harflerinden oluşan bir terimdi. Kısaca belirtmek gerekirse, futbol futbol oyunu, fiesta festival ya da karnaval, fado ise Portekiz halk şarkısı anlamına gelmekte ve bu üç unsurun baş harfleri 3F'yi oluşturmaktaydı.

Bugün tüm dünyada futbolun artık bir spor dalı olmaktan çıktığı, bunun ötesinde sosyo-ekonomik, sosyo-politik ve sosyo-kültürel alanların tümünü etkisi altına alan önemli bir toplumsal olgu haline geldiği kabul edilmektedir. Futbol, böylesine bir çekim alanı yaratmasından dolayı ülkelerin yönetim ve ekonomisi üzerinde etkinlik kazanmaya çalışan çeşitli grupların önemli ölçüde dikkatini çekmiştir.

Gazeteci Ecevit Kılıç “Kirli Kramponlar” adlı kitabıyla ilgili olarak kendisiyle yapılan bir söyleşide, futbolun dünyada sanayileşmesi ve toplumsal güç odaklarının ilgisini çekmesine ilişkin olarak şu görüşleri dile getirmiştir:

“Özellikle Avrupa ve Güney Amerika ülkelerinde daha çok futbolun bahis konusuyla ilgililer. Oynadıkları takımın kaybetmesi bir futbolcunun ölmesi anlamına gelebiliyor. Onlarda gelişmiş bir futbol endüstrisi var. Mafya bundan para alamıyor çünkü uluslararası dev şirketler işin içinde. Bizde ise henüz endüstrileşiyor.”(Oktay, 2003: 5)

Günümüz dünyasında futbol, çıkar ilişkileri ve çıkar çevreleri bağlamında değerlendirildiğinde çeşitli olaylarda etkinlik kazanmak anlamında da önemli bir araç görünümündedir. Futbola bu açıdan bakıldığında, burada spor ve eğlence görünümü ardında başka bir ‘şeylerin’ de bulunduğu açıkça görülmektedir. Çağımızda futbol işadamı, siyasetçi, üst düzey bürokrat, toplumdaki egemen sınıflar ve yasa dışı grupların ortak buluşma alanı durumuna gelmiştir.

“Klüp işletmecileri ile yöneticilerinin kolu üst düzey siyasilere kadar uzanıyor. Çıkar ilişkileri, her iki tarafı da birbirine kenetliyor. Takımın prestiji yöneticilere iş hayatında kolaylık sağlarken, politikacılara da taraftar kazandırıyor.”(Millet Popüler Kültür, 16.10.2003: 12)

Futbol, yalnızca parasal olarak bir gelir elde etme aracı değil aynı zamanda günümüzün önemli ve etkin bir tanıtım ve propaganda aracı olma niteliğini de taşımaktadır. Örneğin, Türk milli futbol takımının 2002

dünya kupası finallerinde göstermiş olduğu üstün başarı herkesin takdirini kazanırken aynı zamanda ülkemizin dünyada tanıtımında da büyük ölçüde rol oynamıştır. Ayrıca bu tanıtım sayesinde, futbolcularımız futbolun ileri olduğu ülkelerde kendilerine pazar payı bulabilmişler ve Avrupa klüplerine transfer olabilmeye olanağı yakalamışlardır.

1980'lerden 1990'lı yıllara geçişte ülkemizde dünya koşullarına paralel olarak ortaya çıkan değişim ve dönüşümü mizahi bir dille anlattığı kitabında Can Kozanoğlu futbolun tanıtım ve propaganda gücünü şöyle ortaya koymaktadır:

“Artık yalnızca Türkleri fesli gösteren yabancı gazetelere kızılmıyordu, Türkiye’de yoksulluk olduğunu yazanlara da kızılıyordu örneğin. Ya da, Scumacher’in jübilesinde, Fenerbahçe-Atletico Madrid maçı ışıklar kesildiği için durunca, genç bir seyirci ‘İspanyollar var, Almanlar var, böyle mi tanıtacağız bu ülkeyi, böyle mi’ diye ciddi bir sinir krizi geçirebiliyordu. Bir Fenerbahçe-Galatasaray maçında, ‘biz bize’ iken böyle bir olay hoşgörülebilirdi. Ama ülkemizin dış tanıtımının önem kazandığı şu günlerde...”(Kozanoğlu, 1992: 70)

1990'lı yılların başında “duvarın yıkılışı” ile ortaya çıkan, tek kutuplu dünya görünümünün pek çok değişim ve dönüşüm yanında, dikkat çeken diğer bir yönü de, günümüzdeki futbol olgusuna yapmış olduğu etkidir. Bugün, küreselleşmenin tüm etkilerinden futbol da üzerine düşen payı almıştır. Soğuk savaş döneminde katı bir tutum içindeki eski demirperde ülkelerinin takımlarında bile, günümüzün gelişen ve değişen

dünya koşullarına koşut biçimde, artık yabancı uyruklu ya da yabancı bir ülkede doğmuş ancak sonradan tabiyet değiştirmiş futbolculara yer verdiği görülmektedir. Örneğin, bugün Polonya milli futbol takımında zenci futbolcu forma giyerken, Rusya'da lig takımında Brezilyalı bir futbolcu kadroda yer alabilmektedir. Bu olgu, tüm dünyada küreselleşme hareketine paralel olarak futbolun da küreselleşmesi anlamına gelmektedir.

Günümüzde futbol, dünyada hem insanlığın ortak payda alanının oluşmasında yapıştırıcı ve toplayıcı bir unsur hem de popüler kültürün sınırları tanımayan ürünü olma konumundadır. Elbette bu gelişmenin sosyo-ekonomik, sosyo-politik ve sosyo-kültürel boyutları da bulunmaktadır. Örneğin, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde futbol oyunu yalnızca bir spor ve eğlence değil, bu alanda yıldızlaşan ve düşük toplum katmanlarından gelen gençlerin toplumsal statülerini de değiştirme aracı olmuştur.

Ülkemizde profesyonel futbol oynayan Brezilyalı futbolcu Fabio Luciano kendisiyle yapılan bir röportajda konuyla ilgili olarak şu görüşleri belirtmiştir:

“Genelde tüm dünyada çocukların en büyük hayali futbolcu olmaktır. Brezilya'da küçük yaştan itibaren çocuklar futbol oynamayı çok seviyor... daha iyi bir hayat yaşamak için futbolcu olmayı istiyorlar.”(Akın, 2003: 10)

Futbol oyununun popüler hale gelmesinin yanı sıra geçmişten günümüze kat ettiği mesafe ile bu sürecin değişim ve dönüşümü ise, eleştirel bir bakış açısından şu şekilde değerlendirilmektedir:

“... halk tarafından, halk için yapılan ve halkın değerlerini ifade eden kültür onların elinden alınır, ‘üstten’ gelen ‘karışmalara’ muhatap olur ve değiştirilmiş bir şekilde halka geri verilir. Örneğin, futbolun tarihi. Halkın oyunu olan futbol, halkın elinden alınmış; kitle iletişimi yoluyla paketlenmiş eğlence olarak halka geri sunulmuş ve sunulmaktadır.” (Alemdar ve Erdoğan, 1994: 107-108)

Artık 21. yüzyılda futbol oyunu, yalnızca bir spor karşılaşması olmaktan çıkmış durumdadır. Futbol bugün, başlı başına bir sanayi kolu olarak çalışırken kendine aynı zamanda yan sanayiler de yaratmış ve böylece dev bir pazar konumuna ulaşmıştır. Bu gelişme, futbol anlayışında ve futbolun içinde yer alan birincil konumdaki insan ögesi olan futbolcu, teknik direktör ve antrenörlerin anlayış ve yaklaşımlarındaki farklılaşmayı da beraberinde getirmiştir.

“Eskiden antrenörler vardı... Futbol oyun olmaktan çıkıp teknokratlara ihtiyaç duyulduğunda, antrenörler sessizce geçip gittiler. Görevleri, doğaçlamayı ortadan kaldırmak ve özgürlüklerini sınırlayarak, disiplinli birer atlet olmakla zorunlu oyuncuların verimlerini artırmak. Antrenör oynayalım derdi. Teknik direktör ise çalışalım diyor. Şimdi her şey sistem rakamları ve puanla ifade ediliyor. Teknik adamlar, futbolun bir bilim, sahanın da bir laboratuvar olduğunu düşünürler...”

Profesyonel oyuncu, ölümüne ter dökmek zorundadır. Ne yorulmaya hakkı vardır, ne yanılmaya. Gazetelerde yer alır, televizyonlara çıkar, radyolar ondan söz eder. Kadınlar onun için iç geçirir, çocuklar onu taklit eder. Varoşların tozlu yollarında zevk için oynayan o, birden kendini çalışma zorunluluğu ile stadyumlarda bulmuştur. Kazanmak mahkumudur. Onu satarlar, kiraya verirler... Ne denli başarılı olur ve çok kazanırsa, tutsaklığı o oranda artar. Askeri disiplin altında, günlük yorucu idmanlarda ezilir. Bedeni, sağlıklı görünüm ardında acıyı unutturan analjezik (ağrı kesiciler) bombardımanlarına tutulur, kortizon iğneleriyle delik deşik olur. Önemli maçlar öncesinde onu toplama kamplarına hapsederler, buralarda zorla çalıştırılır, aptalca yemekler yer, suyla sarhoş olur ve yalnız uyur. Başka mesleklerde yolun sonu ihtiyarlıkla gelir; bir futbolcu ise henüz 30 yaşında ihtiyar sayılabilir. Bazen yolun sonu 30'dan önce bir sakatlıkla gelebilir. Futbolcu bütün parasını tek ata yatırdığını o zaman fark eder. Ün denen o ılık yaz meltemi, bir teselli mektubu bile bırakmadan uçup gitmiştir.”(Cıvaoğlu, 2003: 23)

Aslında popüler kültürün bir tür “egemen-seçkin”ler tercihi olduğu ve bu olgunun koşulların zorlanması ile yapay bir beğeni şeklinde ortaya çıktığı savunulmaktadır. Burada yaratılan “biz ve öteki” ikilemi veya söylemi de, böylesi pop kültür ürünlerindeki tüketim hızını, önemli oranda üst sınırlara doğru çekmektedir.

“... seçkinler ayrıca sağda veya solda olabilirler tabi. Ama öyle olsalar da, belirli bir kültür tipini ‘değerli’ görmekte birleşebilirler – doğal

olarak bir başka tipi de 'değersiz' görmekte... spor değil mi, popüler kültürün aktığı belli başlı arklardan biri? Ve spor şiddet dolu değil mi? Dolayısıyla yalnız 'zevk'ten değil, 'rasyonalite'den de yoksun. Onun için hep demagojiye açık; ajitasyon karşısında çaresiz.”(Belge, 2003: 11)

Futbol olgusu, ortaya çıktığı ülke olan İngiltere bağlamında ise, dünyadaki örneklerinden çok daha farklı ve değişik bir toplumsal olay niteliğini taşımaktadır.

“Çünkü İngiltere'nin futbol kültürü, kendine mahsus bir 'olay'. Tarih boyunca, her coğrafyada, her uygarlık dairesinde değişik biçimlerde oynana gelmiş olan vahşi ayaktopu oyunlarından kurallı kaideli modern futbolun türetildiği yer, bu sisli adadır her şeyden önce. Futbol, bütün dünyada kitle endüstrisi tarafından bir 'pop kültür' olayı haline getirilmeden çok önce, İngiltere'de bir halk kültürü olayı, bir 'folklor' olmuştur. Hala da başkadır, futbolun İngiltere'deki folkloru.”(Milliyet Popüler Kültür, 9.10.2003: 3)

Çağdaş insanın yalnızlaşması ile bireyin toplumsal yaşama eklemlenmesi sürecinde, günümüz futbolunun etkisini Ünsal Oskay, bir söyleşide şu biçimde ortaya koymaktadır:

“Komşuluk, akrabalık, hısımlık ilişkisi yok artık. Buna 'atomize olmuş' toplum deniyor. Atomize toplum halinde yaşamak insanları korkutuyor ... Bir kahvehaneyi düşünün. Kimse kimseyi tanımıyor. Kafanızı kaldırıp televizyona baktığınızda ya Tarkan'ı ... ya da Fenerbahçe maçını görüyorsunuz. Tanımadığımız insanlarla konuşacak

ortak bir konu çıkıyor. Laf lafı açıyor ve akşamı buluyorsunuz. Böylece hiç kimse yalnız değilmiş gibi oluyor. Aslında hepsi yalnız. Hepsi işçi olsa da, işçi olmanın sorunları üzerine değil; futbol ... üzerine konuşuyorlar. Bu, olmayan sosyal ilişkilerin yerine konan sözüm ona sosyal ilişkiler.”(Milliyet Popüler Kültür, 18.9.2003: 8)

Günümüzde futbolun popülaritesi aynı zamanda onun çekici yönünü de oluşturmaktadır. Futbol özellikle son yıllarda birleştirici olma niteliği dolayısıyla sınıfsız toplum söylemini pratikte gerçekleştirebilen en dikkat çekici toplumsal olgu olarak da ön plana çıkmaktadır. Bu, tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de aynıdır.

“Türkiye’de de futbol özellikle 1980’li yıllardan itibaren gündelik yaşamda hakkında en çok konuşulan, tartışılan konulardan biri haline geldi. Bu dönüşüm futbolu yalnızca bir spor dalı olmaktan çıkardı ve adeta büyük bir sektöre dönüştürdü. Sektör büyüdükçe büyüdü ve 90’lı yıllarda dünyayı adeta bir futbol topuna çeviren endüstri oluştu. Bu endüstrinin oluşmasını sağlayan en önemli faktör, futbolun birleştirici yönüdür. Başka hangi spor dalı Cumhurbaşkanı’nı, bir konfeksiyon işçisini, sokakta yaşayan bir çocuğu ve büyük bir işadamını aynı kült içinde bir araya toplayabilir?”(Kılıç, 2003: 19-20)

Futbolun ortaya çıkışından günümüze kadar geçmiş olduğu evreler aynı zamanda bu sporun popülerleşmesinin de tarihidir. Futbol oynandığı ilk dönemlerde düşük gelir sahibi halk kitlelerinin bir tür eğlencesi ve oyunu şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu sporun her koşulda

yapılmasındaki kolaylık, herhangi bir özel malzemeyi gerektirmeyen oyun kuralları, önceleri halk arasında tutunmasını sağlamış, daha sonraları ise toplum üzerinde yaratmış olduğu büyü ve diğer etkenlerin de sayesinde 20. yüzyılda çağın sporu konumuna gelmiştir.

Sonuç

Özellikle 20. yüzyılda tüm dünyayı saran futbolun yükselişi, kitle iletişim araçları ile hız kazanmış, bu çıkışta televizyonun özellikle katkısı olmuştur. Aslında ilk ortaya çıkış sürecinde, ezilen sınıfların bir tür eğlencesi ya da kendini ifade etme tarzı olan futbol günümüzde ise çok farklı gruplar tarafından izlenmekte daha da ötesinde farklı amaçlar için kullanılmaktadır. Bir popüler kültür ürünü olan günümüz futbol olgusunun yaygınlaşması ve vazgeçilmez, geri dönülemez bir konuma gelmiş olması bugünün gerçeğidir. Toplumda ortak bir payda oluşturulmasıyla bu payda üzerinden bazı çıkarım ve kazanımlar elde edilmesi de yine aynı gerçeğin bir parçasını oluşturmaktadır. 20. yüzyılın özellikle 2. yarısında, kitleleri peşinden sürükleyen etkisi dolayısıyla, futbolun olması gerekenden farklı alan ve konumlarda nitelenip değerlendirildiği, adeta bir sanayi kolu durumuna geldiği, yadsınmaz bir gerçektir. Böylece futbol, gerek toplumsal ve kültürel gerekse ekonomik boyutta bir araç konumuna gelmiş ayrıca bir spor dalı olarak, olması gerekenden çok daha fazla ve değişik anlam ve öneme sahip bir nitelik kazanmıştır.

Kaynakça:

- ALEMDAR, Korkmaz ve İrfan ERDOĞAN (1994). **Popüler Kültür ve İletişim**, Ümit Yayıncılık, Ankara.
- AKIN, Esra. “Futbol Ciddi Bir Şaka”, **Milliyet Cumartesi**, (Milliyet Gazetesi Cumartesi Eki), 6.9.2003.
- BELGE, Murat. “Artık Her Şey Pop”, **Milliyet Popüler Kültür**, (Milliyet Gazetesi Eki), 9.10.2003.
- CIVAOĞLU, Güneri. “Futbol Dilencisi”, **Milliyet**, 2.11.2003.
- DÜNDAR, Can. “Futbol ve Savaş”, **Milliyet**, 11.10.2003.
- KILIÇ, Ecevit (2003). **Kirli Kramponlar**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.
- KOZANOĞLU, Can (1992). **Cilalı İmaj Devri**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Milliyet Popüler Kültür**, (Milliyet Gazetesi Eki), 18.9.2003.
- Milliyet Popüler Kültür**, (Milliyet Gazetesi Eki), 9.10.2003.
- Milliyet Popüler Kültür**, (Milliyet Gazetesi Eki), 16.10.2003.
- OKTAY, Nilüfer. “Mafya Sahanın Tam Ortasında”, **Milliyet Pazar**, 11.05.2003.